

## बी.ए.भाग २

### पेपर ३. गद्य

#### सभासदाची बखर व अनुवादप्रक्रिया

#### बखर - व्युत्पत्ती, वर्गीकरण व वैशिष्ट्ये

##### बखर शब्दाची व्युत्पत्ती :

बखर हा शब्द 'खबर' या अरबी शब्दावरून तयार झाला आहे. खबर म्हणजे वार्ता, समाचार, माहिती होय. इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडेच्या मते बक = बकणे, बोलणे होय. फार पुरातन काली बखरी तोंडाने बोलत असत, त्या लिहिल्या जात नव्हत्या, तसेच मुसलमानांच्या तवारिखा पाहून मराठ्यांनीही बखरी लिहिण्याचा प्रघात पाडला असे राजवाडे म्हणतात.

##### कोशगत अर्थ :

१. तेरिजं गणितं ताळा त्वैक्यमाख्यायिका बखरै
२. प्राकृत भाषेने राजादिकांचे गद्यरूप चरित लिहिले असते ती बखर
३. बखर म्हणजे बातमी, हकीगत, इतिहास होय.
४. गद्य - इतिहास चरित्र

##### बखर परंपरा :

अत्यंत जुनी बखर म्हणजे शालिवाहनाची बखर होय. - राजवाडे. पण रचनाकालाच्या दृष्टीने पाहिले तर महिकावतीची किंवा माहीमची बखर ही सर्वात जुनी बखर म्हणून मान्य करावी लागते. शालिवाहनाच्या बखरीनंतरच्या बखरी म्हणजे मानभावांनी लिहिलेल्या सिंघणादि यादवांच्या बखरी, हेमाडपंतांची बखर, राक्षसतागडीची बखर ई. होत. शके १४८८ (इ.स. १५६६) मध्ये लिहिलेली राक्षसतागडीची बखर ही शिवपूर्वकालीन शेवटची बखर होय. ह्यानंतरच्या कालापासून पुढे लवकरच मराठी राज्याचा काल सुरू झाला.

आंग्लकालांतही बखरींचे लेखन झाले. या बखरी म्हणजे पौराणिक, मिशनरी-चळवळविषयक व ऐतिहासिक अशा स्वरूपाच्या होत. परकीय मिशनरी लोकांनी आपल्या धर्मप्रसाराच्या इतिहासास बखर हे नाव दिले.

##### बखरींचे वर्गीकरण

##### १. राजकारणात्मक किंवा ऐतिहासिक बखरी :

या प्रकारच्या बखरीत राजकारणात्मक इतिहास असतो. एखादा ऐतिहासिक प्रसंग किंवा ऐतिहासिक व्यक्ति ह्यासबंधी माहिती सांगितली जाते. कोणतीही ऐतिहासिक घटना प्रत्यक्ष डोळ्यांपुढे घडल्याप्रमाणे बखरकार तिची माहिती सांगतो. ऐतिहासिक प्रामाण्याच्या दृष्टीने समकालीन बखरी ब-याच विश्वसनीय असतात. त्या विषयाशी लेखकाचा साक्षात परिचय असल्यामुळे किंवा त्या काळात तो प्रत्यक्ष वावरत असल्यामुळे या प्रकारच्या बखरीत खरा इतिहास येत असतो.

##### २. पूर्वकालीन राजकारण :

एखादी ऐतिहासिक घटना घडून गेल्यावर नंतर आठवणी, दंतकथा, परंपरागत दाखले इ. च्या आधारे असल्या बखरी लिहिल्या जातात. उत्तरकालीन बखरीत उपलब्ध पुराव्याची छाननी करण्यास तसेच कथनपध्दती विशेष कलात्मक करण्यास बखरकारास संधि मिळते. ह्यांत कित्येक वेळा कालविपर्यास, स्थलविपर्यास किंवा व्यक्तिविपर्यास होणे साहजिकच असते. बहुतेक

बखरींचे लेखन हे उत्तकालीच असल्यामुळे समकालीन बखरी अत्यल्प असतात .भाऊसाहेबांची बखर ही समकालीन आहे तर कृ.वि.सोहनी रचित पेशव्यांची बखर ही उत्तरकालीन म्हणता येईल .

### ३ .बखरसदृश ऐतिहासिक लेखन:

वाका, कैफियत, हकीगत, चरित्र, आत्मचरित्र इ .प्रकारचे लेखन हे त्रुटित किंवा स्फुट स्वरूपाचे असते .पहिल्या वर्गाच्या बखरींचा गाभा असते .निरनिराळ्या घराण्यांच्या हकीगती किंवा भिन्नभिन्न व्यक्तींच्या कैफियती या तत्कालीन इतिहास कथन करणा-या बखरींच आहेत .उदा .पटवर्धनी वाका, आंग्र्यांची हकीगत, भाऊसाहेबांची कैफियत इ .

### ४ .सांप्रदायिक व पौराणिक बखरी:

एका विशिष्ट संप्रदायाची हकीगत, तसेच पुराणांतील व्यक्ती व घटना हे या बखरींचे विषय होत .वस्तुतः ख-या अर्थाने या बखरी नव्हेत .कारण या प्रकारचे लेखन श्रद्धामय असून त्याचे स्वरूप धार्मिक असते .चमत्कार, अवताराच्या कल्पना, आदर्श जीवन यांनीच त्यांचा देह घडलेला असतो .यात स्थूल सत्याच्या राईचा अद्भुताचा पर्वत केलेला असल्यामुळे ऐतिहासिक सत्याचे प्रमाण अल्प असते .समर्थांची बखर, कृष्णजन्मकथा बखर ही या प्रकारच्या बखरींची उदाहरणे होत .

### बखरींचे बहिरंग:

#### १ .गद्यात्मक लेखन:

केशवाचार्यादिकृत महिकावतीची किंवा माहीमची बखर ही गद्य-पद्यमिश्रित बखर आहे .गद्यात्मक मजकूर हा पद्यापेक्षा अधिक निश्चित स्वरूपाचा असतो .लेखनाचे माध्यम — मग ते गद्य असो की पद्य असो तत्कालीन संकेतावर अवलंबून असतो .पत्ररूपात्मक लेखन या संकेतामुळे बखरींचे लेखन गद्यस्वरूपाचे झाले आहे .

२ .एखाद्या राजकीय पुरुषाच्या आज्ञेमुळे बखर लिहिली जाते .म्हणजेच बखरकारांस राजाश्रय असलेला दिसतो .त्यामुळे बखरीत तसा उल्लेख दिसतो .उदा . ‘साहेबी मेहेरबानी करून सेवकास आज्ञा केली’ .इ .

३ .बखरींची सुरुवात पुराणपध्दतीची असते .कोणत्याही घटनेचा एकदम वृत्तान्त न सांगता सृष्टीची उत्पत्ती देऊन प्राचीन निरनिराळ्या राज्यांच्या वंशाची त्यात माहिती दिलेली आढळते .उदा .चिटणिसांच्या सप्त प्रकरणात्मक चरित्राचे पूर्वज वर्णन आणि जन्मकथन हे पहिले प्रकरण .

४ .बखरींचा शेवटही विशिष्ट पध्दतीने झाल्याचे दिसते .उदा .‘जे लक्ष्मीवंत असतील ते विशेष भाग्यवंत होतील .यशस्वी असतील ते दिग्विजयी होतील’ इ .प्रमाणे बखरींचा शेवट हा फलश्रुतित दाखविलेला असतो .

### बखरींचे अंतरंग :

१ . लेखनशैली - अंतरंगाच्या दृष्टीने लेखनशैली महत्वाचा भाग आहे .प्रौढ पण रसाळ भाषापध्दतीतून बखरलेखनाचे गुण दिसून येतात .उदा .- भाऊसाहेबांची बखर, चिटणिसांच्या बखरी इ .बखरी ह्या वाङ्मय गुणांनी संपन्न बखरी आहेत .बखर लेखनात फारसी शब्दांचे आधिक्य जाणवते आणि आजच्या दृष्टीने शिथिल वाक्यरचना आढळते .पारिभाषिक शब्द हे फारसी भाषेतील असलेले जाणवतात .उदा .हस्तनाला, सुतरनाला, जेजाला, हुजुरात, बरकंदाज, जिलीब इ .दीर्घ वाक्यरचनेपेक्षा लघु वाक्यरचना दिसून येते .लहान - लहान सुटी वाक्ये बखरीत आढळतात .अर्थग्रहणाच्यादृष्टीनेही लहान वाक्य महत्वाची ठरतात .

२ .उत्कृष्ट निवेदनपध्दती — यामुळे बखरींचे लेखन आकर्षक झालेले आहे .त्याचप्रमाणे अनुरूप भाषा,काव्यात्म कल्पना,अलंकार, सुभाषिते,म्हणी इ .साधनांचा वापर दिसून येतो .याचे उत्तम उदाहरण म्हणजे भाऊसाहेबांची बखर होय .निवडक प्रसंग,निवडक शब्दांच्या साहाय्याने बखर लेखन झालेले दिसते .

३ . अत्युक्ति — हे बखरींचे एक अंग होय .आत्यंतिक जिद्दाळयामुळे बखरकारांच्या हातून अतिशयोक्तीपूर्ण लेखन झालेले दिसते .त्यामुळेच बखरीत अद्भुतपणा निर्माण होतो .उदा .राक्षसतागडीची बखर,सभासदांची बखर,चिटणिसांचे सप्तप्रकरणात्मक

चरित्र इ. बखरींत अदभूतपणा विशेषकरून जाणवतो . अत्युक्तीपूर्ण लेखन हा पौराणिक कथांचा परिणाम असावा . पण अदभूतता व अतीशयोक्तीपूर्ण वर्णन यामुळे बहुतेक बखरी वाचनीय झाल्या आहेत .

४ . **माहितीस प्राधान्य** — बखरलेखनांत परंपरेने आलेल्या माहितीस प्राधान्य दिलेले असते . कथा, आख्यायिका, दंतकथा हा बखरींचा कच्चा मालमसाला होय . काही वेळा जुनी बाडे किंवा परंपरागत लिहून ठेवलेली माहिती यांचाही तो उपयोग करून घेतो . **संगतवार इतिहास** हा बखरींचा गुण आहे . अनेक घटनांची एक सलग साखळी बखरीत असल्यामुळे त्यांतील घटनांचा क्रम चटकन लक्षात येतो . ऐतिहासिक पत्रांतही इतिहास असतो . पण त्याचे स्वरूप त्रोटक असते . घटनानुक्रम, कालानुक्रम इ . बावींमुळे बखरींतील इतिहासाला एक पद्धति आलेली दिसते .

५ . **पक्षनिष्ठपणा** — बखरींचे लेखन पक्षनिष्ठपणाने झालेले असते . पण पक्षनिष्ठपणाचा परिणाम म्हणजे इतिहासाचा एकांगीपणा हा होय . गुणसंकीर्तन ही बखरकाराची भूमिका असते . त्यामुळे काही वेळा बखरींचे लेखन एकांगी होते .

६ . **आटोपशीरपणा** — हा एक महत्त्वाचा गुण . कोणताही प्रसंग थोडक्यात पण परिणामकारकतेने निवेदन केलेले असते . उदा . चित्रगुप्ताची बखर, सोदनीकृत पेशव्यांची बखर, शिवदिग्विजय, शेडगांवकर बखर इ . काही बखरींत पाल्हाळपणा आढळतो . वेचक शब्द, मार्मिक व भावपूर्ण वाक्ये, सुभाषिते, अलंकार, यथार्थ रसपरिपोष इ . गुणविशेषामुळे बखरीत सौंदर्य निर्माण झालेले दिसते .

सुंदर मांडणी हे बखरींचे महत्त्वाचे तंत्र आहे .

#### महत्त्वाच्या बखरी

- |                         |                                  |
|-------------------------|----------------------------------|
| १ . भाऊसाहेबांची बखर    | २ . शिवछत्रपतींची ९१कलमी बखर     |
| ३ . सप्तप्रकरणात्मक बखर | ४ . पानिपतची बखर                 |
| ५ . होळकरांची बखर       | ६ . महिकावतीची किंवा माहीमची बखर |

#### सभासद बखर

कृष्णाजी अनंत सभासद याने छत्रपती शिवाजी, संभाजी व राजारामच्या काळातही मराठेशाहीची सेवा केली . छत्रपतींच्या दरवारात विविध पदांवर काम केले . शिवराज्याभिषेक पाहिला . छत्रपती राजारामसोबत जिंजीला असताना राजारामच्या आज्ञेनुसार इ . स . १६९७च्या सुमारास शिवाजी महाराजांच्या चरित्रावर बखर लिहून काढली . शिवाजी महाराजांचे सुरुवातीपासून शेवटपर्यंत सर्व पराक्रम वर्णन केले, हा शिवछत्रपतींचा समकालीन होता . त्याने शिवाजी महाराजांच्या जीवनातील काही घटना प्रत्यक्ष पाहिल्या होत्या . त्यामुळे ही बखर इतर बखरींपेक्षा विश्वसनीय मानली जाते . या बखरीत शिवजन्म, शिवाजी महाराजांची बंगलोर भेट, जुन्नर शहर लूट, राजगड बांधणी, चंद्रराव मोरे प्रकरण, अफजलखानाचा वध, शाहिस्तेखानाची बोटे तोडणे, मिर्झाराजे यांची भेट, शिवछत्रपतींची औरंगजेबाच्या तावडीतून सुटका, सिद्दी जोहरचा वेढा, तानाजी सिंहगड घेता, शहाजी महाराजांचा मृत्यू, राज्याभिषेक, दक्षिण विजय, शिवाजी-संभाजी मतभेद, शिवछत्रपतींचा मृत्यू यासारखे प्रसंग मोजक्या आणि नेमक्या शब्दांत लिहिले .

. सभासद बखरीत शिवाजी महाराजांच्या जन्माची तारीख सभासदांनी नोंदवलेली नाही . केवळ दोन घटनांच्या तारखा मिळतात-

१ . राज्याभिषेक, २ . शिवाजी महाराजांचा मृत्यू तसेच समर्थ रामदासांचे नावही या बखरीत आढळत नाही .

. सभासद बखरीत शिवछत्रपतींच्या जीवनातील काही घटनांची अतिरिजित वर्णने आहेत . उदा . शिवरायांच्या मृत्यूच्या घटनेचे वर्णन

. शिवराज्याभिषेकाच्यावेळी शिवरायांनी राज्याभिषेकावर केलेल्या खर्चाचा उल्लेख कृष्णाजी अनंत सभासद याने बखरीत केला आहे .

#### अनुवाद -

१ . अनुवाद करताना ज्याचे भाषांतर करायचे त्या पुस्तकाची भाषा आणि ज्या भाषेत अनुवाद करायचा ती भाषा यांवर प्रभुत्व .

२ . ज्या पुस्तकाचे भाषांतर करायचे त्यातील मुद्दे,विषय,कथा,त्यातील वातावरण,लेखकाच्या भावना व्यवस्थित समजून घेऊन भाषांतर करावे .

३ . व्याकरण शुद्धतेकडे लक्ष द्यावे . उदा .

४ . भाषांचे विविध शब्दकोष आपल्या संग्रही असावेत .

५ . महत्त्वाचे मुद्दे अगोदरच काढून ठेवावेत .

६ . कठीण शब्दांचे अर्थ अगोदर शोधून लिहून ठेवावेत .

७ . भाषांतर करायच्या भाषेचे सौंदर्य अनुवादात दिसले पाहिजे .

८ . ज्या लेखकाच्या पुस्तकाचा अनुवाद करणार त्या लेखकाशी,संबंधित व्यक्तिंशी सतत संपर्कात राहून येणा-या अदचर्णीचे वेळोवेळी निराकरण करून घ्यावे .

९ . अनुवादकाने सर्व भाषांतर स्वतःच करावे,मदतनीसाकडे देवू नये .

१० . तपशील नोंदवणे,मुद्दे एकत्रित करणे यासाठी मदतनीसाची मदत घ्यावी .

अनुवाद म्हणजे केवळ ललित साहित्यकृतींचा अनुवाद नाही . सर्व अदयावत माहिती इंग्रजी भाषेमध्ये असल्यामुळे इंग्रजीला जगाची ज्ञानभाषा म्हणतात . भारत हा बहुभाषिक देश असल्यामुळे इथे प्रांतिक भाषेत अनुवाद होतात . महाराष्ट्रात सरकारने या अनुवाद कार्यासाठी स्वतंत्र भाषा संचालनालय निर्माण केले आहे . भाषा सल्लागार मंडळाची स्थापना केली . त्यामुळेच सरकारच्या सर्व व्यवहारात,विधान मंडळाच्या कामकाजात सर्वत्र मराठीचा वापर होतो . त्यामुळे इंग्रजी भाषेवर प्रभुत्व असणा-या आणि मराठी भाषेचा पदव्युत्तर अभ्यास केलेल्या मुला-मुलींना भाषा संचनालय,विधान मंडळ इ . ठिकाणी अनुवादक म्हणून नोकरी मिळते .

न्यायव्यवहारातही राजभाषा मराठीचा वापर अनिवार्य झाल्यामुळे न्याय-व्यवहार क्षेत्रामध्ये-न्यायालयांमध्ये-अनुवादकांची मोठ्या प्रमाणावर गरज निर्माण झालेली आहे . तसेच नोकरी न करता स्वतंत्र काम करून अर्थार्जनही करता येते .

वृत्तपत्रे,नियतकालिके,आकाशवाणी,दूरदर्शन इ . प्रसारमाध्यमांमध्येही अनुवादकांची निकड भासते . जाहिरातक्षेत्रातही गरज भासते . याव्यतिरिक्त विज्ञान,तंत्रज्ञान,वैद्यक इ . महत्त्वाच्या अभ्यासक्षेत्रांमध्येही अनुवादकांची गरज भासते .

वैज्ञानिक व तांत्रिक विषयांचे लेखन,कायदयाचे लेखन हे परिभाषा निष्ठ लेखन असते . त्यामुळे अशा प्रकारच्या लेखनाचा अनुवाद करण्यासाठी अनुवादकाकडे त्या त्या विषयाच्या परिभाषेचे ज्ञान असणं गरजेचे असते . परिभाषेचा अचूक वापर करावा लागतो . विचार निःसंदिग्धपणे मांडावे लागतात . वाक्ये सुटसुटीत लिहून अनावश्यक क्लिष्टता,बोजडपणा टाळावा .

भाषांतर ही कला आहे तसंच त्याचे शास्त्र आणि तंत्रही आहे . सृजनशीलता आणि अभ्यास यांच्या योगाने या क्षेत्रात यश मिळते . सुयोग्य प्रशिक्षण कार्यक्रम घेऊन अनुवादकांना प्रशिक्षण दिले जाते . दळणवळणामुळे जसे जगातले अंतर कमी होतंय तसं भाषांतरामुळे जग जवळ येतंय .

एका भाषेतला मजकूर नेमकेपणाने दुस-या भाषेत करणं म्हणजेच भाषांतर किंवा अनुवाद . भाषांतर प्रक्रियेत ज्या भाषेतला मजकूर दुस-या भाषेत आणायचा त्या भाषेला मूल भाषा किंवा उगम भाषा म्हणतात . आणि ज्या भाषेत तो मजकूर आणला जातो त्या भाषेला लक्ष्य भाषा म्हणतात .

**भाषांतर -**

भाषेचा वापर म्हणजे भाषा व्यवहार . भाषेत बोलणारा व लिहिणारा अर्थ प्रेषण करतो तर ऐकणारा वा वाचणारा अर्थ ग्रहण करतो . भाषांतराचे व्यावहारिक संदर्भ निरनिराळे असू शकतात . भाषांतर हे मौखिक किंवा लेखी असेल किंवा त्वरित किंवा सावकाश केलेले असेल . जेव्हा दोन भिन्न-भाषीय व्यक्ती भेटतात किंवा भिन्न भाषीयांची सभा भरते,तेव्हा दुभाषा उपस्थित करावा लागतो,तो तात्काळ तोंडी भाषांतर करतो . पण त्यामुळे अर्थाचा अनर्थ होवू शकतो .

शामान्यतः भाषांतर म्हणजे मजकूर तोच ठेवायचा,फक्त एका भाषेचा पोषाग्र दुस-या भाषेवर चढवायचा .

### भाषांतरातील अदथळे -

१. एका भाषेतील विविध अर्थ दुस-या भाषेत विलिन होतात . उदा . बंगाली लोक सिगारेट, जल, संदेश खातात तर मराठीत ओढणे, पिणे, खाणे इ .
२. एका भाषेतील सुटसुटीत अर्थ भाषेत दुस-या विस्ताराने व्यक्त होतो . उदा . त्या रांगेतले कितवे घर? याचे इंग्रजी असे होईल .
३. दोन भाषांची सांस्कृतिक पार्श्वभूमी वेगळी असल्यामुळे तो अर्थ सहज व्यक्त होणार नाही . उदा . पदर, माहेर, उष्टा इ . मराठी शब्द .
- ४ . काहीवेळा भाषीक संदर्भही बदलतात . उदा . मृत्यूपत्र-इच्छापत्र .

### लक्षात ठेवायच्या गोष्टी -

१. एकाच मुळाची अनेक भाषांतरे संभवतात .
२. भाषांतर करताना एक गोष्ट साधताना दुसरी हुकते . उदा . मामाला Maternal uncle or Mother's brother म्हणणे योग्य . पण काहीवेळा Uncle असेच म्हणावे लागते .

### भाषांतराचे प्रकार -

#### १. छायानुवाद किंवा भावानुवाद -

मामा छायानुवाद Mother's brother भावानुवाद Uncle, I don't have a penny छायानुवाद माझ्याजवळ पेनीसुद्धा नाही, भावानुवाद माझ्याजवळ छदाम नाही . एखादी कविता दुस-या भाषेत पुनर्निर्मिती करताना भावानुवाद वापरावा लागतो .

#### २. यंत्रद्वारा -

शास्त्रीय मजकुराची निर्मिती प्रचंड आणि विविध भाषांमधून होते आहे, ललित किंवा वैचारिक वाङ्मयाची बरोबरच तांत्रिक वा शास्त्रीय वाङ्मयाचेही फार तर ओबडधोबडच भाषांतर सध्या तरी हाती येऊ शकते . गणकयंत्राद्वारे भाषांतर करण्यासाठी अमेरिका, इंग्लंड आणि रशिया ह्या देशांत १९५०-६० या दशकात ह्या दिशेने बराच शोध घेण्यात आला .